

Махмұт Қашқаридың «Диуан лұғат ат-түрк» еңбегіндегі лексемалардың этногилдік түсіндірмесі

3. Каймаз

Эгей университеті, Измир, Түркия Республикасы

ORCID ID: 0000-0002-1332-2899

(E-mail: zekikaymaz@gmail.com)

ARTICLE INFO

Кілт сөздер:
түркі тілдері,
«Диуан лұғат
ат-түрк»,
Махмұт
Қашқари, тарихи
лингвистика,
авторлық
комментарий,
этимологиялық
интерпретация,
классификация,
фонетикалық
және
грамматикалық
заңдылықтар,
семантика,
халық
этимологиясы.

FTAMP 16.21.47

DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2026-1-159-181>

АННОТАЦИЯ

Махмұт Қашқари – түркі әлемі тарихи тұлғаларының бірі, түркі халықтарының өмірі, мәдениеті мен тіліне арналған ортағасырлық бірегей «Диуан лұғат ат-түрк» ескерткішінің авторы. Сөздіктің мазмұнын карта, ауқымды тілдік және мәдени материал құрайды. Махмұт Қашқари сөздігінде алғаш рет түркі этнонимдері көрсетіліп, түркі диалектілерінің (қыпшақ, оғыз) салыстырмалы жіктеуі жасалады, олардың грамматикалық ерекшеліктері сипатталып, сөз мағыналары айқындалады. Ескерткіште келтірілген иллюстрациялық материалдар (мақал-мәтелдер, мәтіндер) түркі халықтарының дүниетанымын, олардың материалдық және рухани мәдениетін жан-жақты ашады. Сөздікте сөздердің шығу тегі, мағынасы мен формаларына қатысты авторлық комментарийлер ұшырасады. Мұндай авторлық комментарийлерге «*түбірі осындай; бұл дыбыс орын алмастырған, түсіп қалған, кейін қосылған, алмасқан, осы дыбыстан шыққан; бұл сөз мынадан қысқартылған, қатаң дауыссызға айналған, екі сөз біріктірілген, бұл сөздегі дыбыстар түсіп қалған, белгілі бір сөзден алынған; немесе парсы тілінен алынған, араб тіліне сәйкес түсіп қалған*» сынды сипаттамалар жатады. Бұл түсіндірмелерде Махмұт Қашқари түркі тілдерінің фонетикалық заңдылықтарын, грамматикалық ерекшеліктерін, лексемалардың этимологиялық негіздерін айқындайды. Бұл орта ғасыр дәуірі үшін ірі ғылыми жетістік болып саналады әрі Сөздік авторының зерттеушілік дарынын айқын көрсетеді. Мақала авторлық комментарийлерді талдауға, лексемалар мен халач, чигил, ұйғыр, түрікмен және басқа да түркі этнонимдерінің шығу тегін зерделеуге, сондай-ақ лексемаларды фонетикалық, грамматикалық және семантикалық аспектіде зерттеуге бағытталған. Мақала авторы сөздерді төрт топқа жіктеп қарастырады: төл түркі лексикасының этимологиясы, аффиксті морфемалардың (сөз тудырушы және сөз түрлендіруші) мағыналары, кірме сөздер (араб және парсы тілінен енген сөздер)

этимологиясы мен түркілік қабат, сондай-ақ шығу тегі белгісіз сөздердің мағыналары. Әрі қарай осы топтардағы фонетикалық заңдылықтар көрсетіледі: сөз түбіріндегі дыбыстардың метатезасы (орын ауыстыруы) *edgiş/egdiş*; синкопа – сөз ортасындағы дыбыс немесе буынның түсіп қалуы – *nerek/ nē kerek*; регрессивті ассимиляция заңы *igit < egidti*; дауыссыз дыбыстардың ұяңдануы мен қатаңдануы. Сондай-ақ *eren, taparu, alıgsa* сынды мысалдардағы *-n, -mız, -sA – ru* сөз түрлендіруші жұрнақтардың мағыналарына да назар аударылады. Этимологиялық талдауда *-daş, -lık/-luk, -nç (kadaş, üçünç, ekinç)* тәрізді сөз тудырушы аффикстер арқылы жасалған, сондай-ақ сөздердің бірігуі нәтижесінде пайда болған бірліктердің (*topık < top, kasuk < kas, öçit < öç, terkin < terk, közetti < köz attı; kutaldı < kut aldı; tonattı < ton idt*) сөзжасамдық әлеуеті де ашылады. Алайда сөзжасам мен морфология бірліктері жеке-жеке емес, бірге қарастырылады. Мақала авторы түркі этнонимдерін интерпретациялауда олардың шығу тегін халықтық этимологияға сүйеніп негіздеу қажет деп есептейді.

Z. Kaymaz

Ege University, Izmir, Republic of Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-1332-2899

(E-mail: zekikaymaz@gmail.com)

Ethnolinguistic interpretation of lexemes in Mahmud Kashgari's “Dīwān Lughāt al-Turk”

Abstract. Mahmud Kashgari is one of the most famous figures in Turkic history. He is the author of the unique medieval work *Dīwān Lughāt al-Turk*, which is an encyclopaedia of Turkic life, culture and language. The dictionary contains a map and extensive linguistic and cultural information. For the first time, Mahmud Kashgari's dictionary includes a list of Turkic ethnonyms, a comparative classification of Turkic dialects (Kipchak, Oghuz), a description of their grammar, and definitions of words. The monument's illustrated material (proverbs, sayings and texts) provides an insight into the life of the Turks and their material and spiritual culture. The author's insights into the origins, meanings and forms of words occupy a special place in the dictionary. Such authorial comments include the following: “*initial form, sound displacement and omission, word contraction or reduction, consonant devoicing and voicing, vowel length, borrowings from Arabic or Persian, and Turkic words in other languages*”. In

Received 06 December 2025. Revised 07 January 2026. Accepted 08 February 2026. Available online 30 March 2026.

Дәйексөз үшін: З. Каймаз Махмұт Қашқаридың «Диуан лұғат ат-түрк» еңбегіндегі лексемалардың этнолдік түсіндірмесі // Turkic Studies Journal. 2026. Т. 8. № 1. 159-181 б. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2026-1-159-181>

For citation: Z. Kaymaz Ethnolinguistic interpretation of lexemes in Mahmud Kashgari's “Dīwān Lughāt al-Turk” // Turkic Studies Journal. 2026. V. 8. № 1. P. 159-181. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2026-1-159-181>

these commentaries, Mahmud Kashgari effectively identifies the phonetic laws of the Turkic languages, their grammatical features, and the etymological origins of lexical items. This represents a major scholarly achievement for the medieval period and clearly demonstrates the research talent of the author of the *Dictionary*. This article analyses the author's comments and the etymologies of lexemes and Turkic ethnonyms such as Khalach, Chigil, Uyghur and Turkmen. It also studies lexemes in terms of phonetics, grammar and meaning. The author of the article categorises words into four groups: words derived from the Turkic lexicon itself; affixal morphemes (formative and word-forming); borrowed words (loanwords of Arabic, Persian, and Turkic origin); and words of unknown origin. Then, the following phonetic patterns are identified in these groups: metathesis (transposition) of sounds in the root of the word *edgiş/egdiş* (ethnonym); syncope – the omission of a sound or sounds in the middle of the word *nerek/ nē kerek*; the law of regressive assimilation *igit* from *egidti*, as well as the contraction of consonants, their devoicing and voicing. Attention is also paid to the meanings of formative affixes such as *-n, mız, -sa – ru: eren, taparu, alıgsa*. The etymological analysis also reveals the word-formation potential of Turkic words formed by the word-forming affixes *-daş, -lık/-luk, -nç (kadaş, üçünç ekinç)* and word composition (*topık < top, kasuk < kas, öçüt < öç, terkin < terk, közetti < köz attı; kutaldı < kut aldı; tonattu < ton idt*). However, word formation and morphology units are not separated, but are demonstrated together. The author of the article believes that in the interpretation of Turkic ethnonyms, folk etymology became the basis for their origin.

Keywords: Turkic languages, *Dīwān Lughāt al-Turk*, Mahmud Kashgari, historical linguistics, author's commentary, etymological interpretation, classification, phonetic and grammatical patterns, semantics, folk etymology.

3. Каймаз

Эгейский университет, Измир, Турецкая Республика

ORCID ID: 0000-0002-1332-2899

(E-mail: zekikaymaz@gmail.com)

Этноязыковое толкование лексем в памятнике

«Диван лугат ат-турк» Махмуда Кашгари

Аннотация. Махмуд Кашгари – один из известных исторических личностей тюркского мира, автор уникального средневекового памятника «Диван лугат ат-турк» – энциклопедии тюркской жизни, культуры и языка. Содержание Словаря составляет карта, обширный языковой и культурный материал. Впервые в Словаре Махмуда Кашгари указываются тюркские этнонимы, дается сравнительная классификация тюркских диалектов (кыпчакские, огузские), описывается их грамматика, определяются значения слов. Иллюстрируемый материал памятника (поговорки, пословицы, тексты) раскрывает картину жизни тюрков, их материальную и духовную культуру. Особое место в Словаре занимают авторские комментарии относительно происхождения слов, их значений и форм. К таким авторским комментариям относятся выражения типа «начальная форма, перемещение и выпадение звуков, стяжение или сокращение слова,

оглушение и озвончение согласных, долгота гласных звуков, заимствования из арабского или персидского языков, тюркские слова в других языках, изменение значения слова». В этих комментариях Махмуд Кашгари фактически определяет фонетические законы тюркских языков, их грамматические особенности, этимологические истоки лексем, что является большим научным достижением для эпохи средневековья и в которых, безусловно, раскрывается исследовательский талант автора *Словаря*. Данная статья посвящена анализу авторских комментариев, этимологическому анализу лексем и некоторых тюркских этнонимов типа халач, чигил, уйгур, туркмен и других, а также исследованию лексем в фонетическом, грамматическом и смысловом аспектах. Автор статьи классифицирует слова на четыре группы: этимология слов собственной тюркской лексики, значения аффиксальных морфем (формообразующих и словообразующих), этимология заимствованных слов (арабизмов и фарсизмов) и тюркизмов, а также значения слов, происхождения которых неизвестно. Затем в этих группах выявляются следующие фонетические закономерности: метатеза (перемещение) звуков в корне слова *edgiş/egdiş* (этноним); синкопа – выпадение звука или звуков в середине слова *nerek/ nē kerek*; закон регрессивной ассимиляции *igit om egidti*, а также стяжение согласных звуков, их оглушение и озвончение. Внимание также уделяется значениям формообразующих аффиксов типа *-n, -mız, -sa – ru: eren, taparu, alıgsa*. В этимологическом анализе также раскрывается словообразовательный потенциал тюркских слов, образованных словообразовательными аффиксами *-daş, -lık/-luk, -nç (kadaş, içünç ekinç)* и сложением слов (*topık < top, kasuk < kas, öçüt < öç, terkin < terk, közetti < köz attı; kutaldı < kut aldı; tonattı < ton idt*). Правда, единицы словообразования и морфологии не вычленяются отдельно, а демонстрируются вместе. Автор статьи считает, что в интерпретации тюркских этнонимов обоснованием для их происхождения стала народная этимология.

Ключевые слова: тюркские языки, «Диван лугат ат-турк», Махмуд Кашгари, историческая лингвистика, авторские комментарии, этимологическая интерпретация, классификация, фонетические и грамматические закономерности, семантика, народная этимология.

Кіріспе

Махмұт Қашқари түркі тілдерін географиялық-диалектологиялық және тайпалық негізде жіктеп, тіл білімі саласына қатысты да бірқатар тың ғылыми тұжырымдар ұсынды. Ол ғылыми ортаға түркі халықтарының алғашқы сөздігін жасаушы, алғашқы грамматикалық сипаттама беруші, алғашқы карта құрастырушы әрі фольклортанушы ретінде кеңінен танылды. Сонымен қатар ғалым аталған еңбегінде сөздердің шығу тегіне ерекше назар аударып, олардың этимологиясына қатысты талдаулар мен түсіндірмелер берді. Махмұт Қашқари сөздердің этимологиясына қатысты тұжырым жасағанда: «*түбірі осындай; бұл дыбыс орын алмастырған, түсіп қалған, кейін қосылған, алмасқан, осы дыбыстан шыққан; бұл сөз мынадан қысқартылған, қатаң дауыссызға айналған, екі сөз біріктірілген, бұл сөздегі дыбыстар түсіп қалған, белгілі бір сөзден алынған; немесе парсы тілінен алынған, араб тіліне сәйкес түсіп қалған*» деген сияқты пікірлер білдіреді. Мысалы, Махмұт Қашқари метатезаға ұшыраған түркі сөздерінің түбірін көрсетеді: *edgiş*: Өзкентте өмір сүретін түркі тайпасы. Түбірі *egdiş*. Бұл сөзде дыбыстардың орын

ауыстыруу байқалады (31a). Гиперкоррекция әдісі арқылы сөздің бастапқы тұлғасын көрсетеді: *angar-*: *ol anı angardı*. «Ол оған ант берді». Түбірі *andgardı*. Ыңғайлылық үшін «d» дауыссыз дыбысы түсіп қалған (60a). *tu-*: *ol anı tıudı* «ол оны жоғалтты». Түбірі *đ* дауыссыз дыбысы арқылы жасалады. **Tıdtı, đ** дауыссызы у-ге ауыстырылған (276b). Махмұт Қашқари дыбыстық өзгерістерге де назар аударады: **en-**: *ol tāgdın kodı endi* «ол таудан төмен түсті». Мұндағы *n* дауыссызы *l* дауыссыз дыбысынан алмасу нәтижесінде пайда болған (47b). *Oran* – «Рұм өлкесіне жақын солтүстік өңірдегі бір жер атауы». Дұрыс нұсқасы – *varan* (40b). Сонымен қатар сөздердің вариативтерін көрсетеді: *ken*: «шығыс елдерінде қала дегенді білдіретін атау». Бұл сөз *kend* сөзінің қысқартылған түрі (86a). Парсы және араб тілінен енген сөздерді де нақтылайды: **tana**: «дақыл» мағынасындағы парсы тіліндегі «*dāna*» сөзінен алынған деп ойлаймын. Түріктер оны түрікшелеп **tana** деп айтқан (232a). **ari**: бұл сөз араб тіліне тән. Арабтар балға «*al-ari*» дейді. Түріктер бұл атауды бал жинаушыға береді (28b). Егер белгілі бір сөзге қатысты пікірі болмаса, оны да көрсетуден тартынбайды: **tugrag**: «оғыз диалектінде “*tuğra, tura*”; ханның мөрі. Мұны басқа түріктер білмейді. Мен де түпкі мәнін білмеймін» (116b). Жоғарыда келтірілген мысалдардан байқағанымыздай, Махмұт Қашқаридың сөздер этимологиясы жөніндегі тұжырымдары қызықты, әрі зерттеуге тұрарлық.

Махмұт Қашқари лексемаларға түсініктеме бергенде өзіндік терминология қолданады. Мысалы: **жеңіл**: тілдердің *ең жеңілі* – оғыздардың тілі, *ең турасы* – тухсы мен яғмалардың тілдері. **Жақсы**: Ұйғыр қаласына жеткенге дейін Ертіс, Іле, Ямар, Еділ өзендері бойында тұратын халықтардың тілдері жақсы тіл. Бұлардың ішіндегі ең анық та, ашық та, әдемі, татымды тіл – Хақания өлкесіндегі халықтың, хақандықтардың тілі (13a). **Айқын**: **astun** – «төмен» деген мағынадағы сөз. Бұлай айтылуы айқын емес, айқын нұсқасы – *altun* (34a). Әдемі: **sidig**: шапанның екі жеңінің біреуі. Бұл сөз *sidig* сөзінен әдемірек (98b). **Таза түріктер және таза түрікше**: *байғызға ühi* деп те айтылады, алайда таза түріктер оны *ügi* деп атайды (247a/b). **Şuti**: таза түрікше сөз емес (271a). **Негізгі**: **tewür-**: *er tawarig ewürdi tewürdi* «ер тауарды аударып-төңкерді, астаң кестен етті». Мұндағы *ewürdi* – негізгі тұлға, ал *tewürdi* соған ұқсастық негізінде жасалған нұсқа (155b). **Borduz**: Бостан. Таза түрікше сөз емес (115b). **Жарамды**: **kawuş-**: *tag tagka kawuşmaz kişi kişike kawuşur* «тау таумен қауышпайды, адам адаммен қауышады». Бұл сөзде *w* дыбысының орнына *v* дыбысын қолдану да жарамды деп есептеледі (160b).

Махмұт Қашқари түркі тілдерінде сөздердің тұлғалық жағынан ықшам, ал артикуляциялық тұрғыдан қатаң болып келуін дұрыс деп санай отырып, түбірінде созылық дауысты дыбыс бар сөздерді «бұлардың түбірі мынадай» деп арнайы атап көрсетеді. Мұндай сөздердегі дауыстының созылықығы мағынаны өзгертпейтіндіктен, олар бұл жерде тек тізбектеліп беріледі: *bēş, çilandı, çilaşdı, çilattı, çinardı, kābardı, kaçaç, kāçaladı, kälattı, kānıdı, kār, Kargālig, kartādi, kügledi, öglendi, ögsüz, sānadı, sözleşdi, söktürdi, süledi, Şānçu, tamgālig, tātıglıg, tört, tōş, ün, yāg, yāgladı, yagsādi, yāmlıg, yāşladı, yāşlıg, yōlak, yolsuz, yügletti*.

Тақырыптың зерттелу деңгейі

Махмұт Қашқаридың «Диуан лұғат ат-түрк» еңбегі – XI ғасырдағы түркі тілдерін барынша кең ауқымда зерттеген аса құнды тілдік мұра. Ғұлама өз еңбегінде мысал

ретінде келтіретін сөздердің шығу төркініне де жүйелі түрде назар аударады. Алайда «Диуан лұғат ат-түрк» еңбегіндегі этимологияға қатысты материалдар осы уақытқа дейін арнайы зерттеу нысанына айнала қойған жоқ. Жалпы этимология мәселесіне арналған еңбектердің бірі ретінде М. Жанполаттың «*Махмұт Қашқари және этимология*» (*Kaşgarlı Mahmud ve Etimoloji*) атты зерттеуін атауға болады. 1999 жылы Анкара қаласында өткен конференцияда жасалған бұл баяндамада алғаш рет Махмұт Қашқари «Диуан лұғат ат-түрк» еңбегінде шығу тегіне назар аударған шамамен жиырмаға жуық мысал талданады. Этимология мәселесіне арналған тағы бір еңбек ғалым С. Шенге тиесілі. 2015 жылы Түркияның Элазыг қаласында өткен VII халықаралық «Әлемдік тіл – түрік тілі» атты конференцияда жасалған «Диуан лұғат ат-түрктегі халықтық этимология мысалдары» тақырыбындағы баяндамада Махмұт Қашқари халықтық этимология әдісі арқылы түсіндіруге тырысқан сөздер кешенді түрде қарастырылған. Сондай-ақ Б.Н. Бияров «Көне түркі қағанаты кезіндегі Ұлы Жібек жолында орналасқан кейбір тарихи этнонимдердің этимологиясы» атты мақаласында қарлұқ, құрықан, он оқ, соғды, табғаш, татар, тәжік, түбіт, шігіл сынды этнонимдердің этимологиясын анықтауда М. Қашқаридың тұжырымдарына сүйенеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Мақалада деректерді талдау әдісі арқылы жинақталған материалды анықтау барысында алдымен Б.Аталай мен Эржиласун-Аккойунлуның еңбектері негізге алынды, кейіннен бұл деректер «Диуан лұғат ат-түрк» еңбегінің қолжазба нұсқасымен салыстыра тексерілді. Зерттеу барысында жалпығылымдық әдістермен қатар лингвистикалық түркітануға тән әдістер, атап айтқанда, сөздерді компоненттік және салыстырмалы-салғастырмалы талдау әдістері, ескерткіш лексемаларының шығу тегін семантикалық интерпретациялау әдістері қолданылды. Маңызды әдістердің бірі ретінде автордың «Диуан лұғат ат-түрк» еңбегінің түпнұсқа мәтінімен жұмыс істей білуін және түпнұсқадан қажетті мәліметтерді алу қабілетін атай аламыз.

Талдау

Мақалада Махмұт Қашқари «Диуан лұғат ат-түрк» еңбегінде шығу төркінін көрсеткен сөздер төмендегідей жіктеліп, 4 бөлімде қарастырылады:

1. Түркілік қабатқа қатысты этимологиялық талдаулар;
2. Кірме лексемаларға берілген этимологиялық интерпретациялар;
3. Түркі тілдерінен басқа тілдерге енген сөздерге қатысты түсіндірмелер;
4. Шығу тегі белгісіз деп танылған лексемаларға қатысты этимологиялық пайымдаулар.

1. Түркілік қабатқа қатысты этимологиялық талдаулар:

а) Махмұт Қашқаридың дыбыстардың алмасуына қатысты тұжырымдары:

aduk: aduk неғ «таныс емес нәрсе». Түбірі **agduk**. Ол «бұзылған, өзгеше, белгісіз» мағынасын береді. Бұл сөз *niç meñzi agdı* «оның түсі өзгерді» сөйлемінен алынған. Айтуға жеңіл болу үшін ғайн дауыссыз дыбысы түсіп қалған (23a)¹. **Agduk** кісі: бір жерге пана

¹Жақша ішінде берілген сандар «Диуан лұғат ат-түрк» түпнұсқа қолжазбасының парақ нөмірлерін көрсетеді (Kurt, 2008).

іздеп келген жат кісі. Дыбыстардың орын алмасуы арқылы айтылатын **adguk** деген түрі де бар (31b).

agırlan-: er *agırlandı* «ер күтілді». *n* дыбысы *l* дыбысынан алмасқан (74b).

agıl-: er *agıldı* «ер жерге құлатылды». Түбірі **agtarıldı** (65a).

axtar-: er *tāşig axtardı* «ер тасты ақтарды, аударды». Сондай-ақ *tipi yğaçig axtardı* «ағашты түбінен құлатты» дейді (...) Бұл сөздің құрамындағы *x* дауыссыз дыбысы *ğayn* дыбысынан алмасқан (59a).

alañ: *alañ yazı* «жазық алаң». Бұл сөз «ашық есік» мағынасындағы **añıl** сөзіндегі дыбыстардың орын алмасуы нәтижесінде жасалған (40b).

angar-: ol *anı angardı*. «Ол оған ант-су ішкізді». Негізі **andgardı** болу керек. Айтуға жеңіл болсын деп *d* дауыссыз дыбысы түсірілген (60a).

arka-: бұл мақтау үшін қолданылатын **alkış** сөзінен туындаған. Жиі қолданылуына байланысты *alkadı* сөзі бастапқыда «қайыр, игілік» мағынасын білдіргенімен, кейіннен «зиян, жамандық» мәнінде де қолданыла бастаған. Мұндағы *r* дауыссыз дыбысы *l* дыбысынан алмасқан (73a).

aşuk: «темір дулыға». Бұл сөзде *алиф* дыбысы *у* дыбысынан алмасқан; *elma'ı* және *yelma'ı* деп айтылатыны сияқты (23b).

āz: «ақкіс». Бұл сөздің *sin (s)* дыбысымен жасалған нұсқасы да бар және сол дұрысырақ (27a).

badga-: ol *anın adakın badgadı*. «Ол күрес кезінде оның аяғын орап алды». Бұл сөз дыбыстардың орын алмастыруы нәтижесінде *bağdadı* түрінде де қолданылады (285b).

ban-: *kōy bandı* «қой байланды». Қандай да бір зат жіппен байланған жағдайда осы етістік қолданылады. Мұндағы *nun (n)* дыбысы *lam (l)* дыбысынан алмасқан (189a).

bayram: «мейрам». Оғыз диалектісінде. Меніңше, мұның түбірі халық арасында «қуаныш, шаттық, ойын-сауық күні» мағынасында қолданылатын *badram* сөзі. Өйткені мейрам – қуаныш күні; ал исламға дейін түркілерде «байрам» (айт) болмаған, атау қайдан болсын? Егер болса, оны барлық түркі халықтары білер еді. Бұл сөзді тек тілдерінде *d* дауыссызын *у* дыбысына алмастыратындар қолданады (261b).

berk: *berk neng* «берік зат». Түбірі *bek*. Мұндағы *r* дауыссыз дыбысы кейін қосылған (88b).

biruq: «қағанның жанына дәрежесіне қарай беделді адамдарды орын-орындарына жайғастырып отырғызушы кісі». Бұл сөздің негізі *byuruq* «бұйрық», өйткені бұл адам оларға солай бұйрық береді (95b).

bogın: «буын, қамыс буыны, саусақ буыны». Бұл сөздегі *n* дауыссызы *m* дыбысынан алмасқан (101a).

boşgun-: er *eligi boşgundi* «қолы шықты да, іске жарамай қалды». Аяққа қатысты да осылай қолданылады. Түбірі *boşundi* (193a).

böñ: *böñ kişi* «ірі денелі, семіз, мешкей адам». *böñ* сөзі *şebij* сөзінен қысқартылған. Бұл «темір таяқ» дегенді білдіреді (300a).

bugar-: ol *yğaç bugardı* «ол ағашты кертті». Түбірі *bugradı* (155a).

cet-: ol *meni cetti* «ол маған жетті». Оғыздар мен қыпшақтар сөздің басындағы *у* дауыссызын *c* деп айтады. Түбірі *у* дыбысымен жасалған *yetti* «*üemti*» (211b).

çagmur: «шалғам». *Çamgur* деп те айтылады. Мұнда *m* және *ğ* дыбыстары орын алмастырған (115b). Бұл сөз қытай тілінен алынған деп көрсетіледі (Sertkaya, 2009: 18).

çaңşı: «Хотан бегінің аты». Хотанды осы бек жаулап алған. *Çaңşı* сөзінің түбірі *camşıyd* (305a). Махмұт Қашқари бұл сөзді халықтық этимология әдісімен түсіндіреді, негізінде ол қытай тілінен енген (Sertkaya, 2009: 18).

-d → -t-: bilget-: oğlan bilgetti «балаға ақыл кірді». Түбірі *bilgedti*, идғам жасалған (217b). Осы тәрізді *bilig* те «ақыл» мағынасын береді. Етістікке айналып *oğlan bilgedti* «балаға ақыл кірді» деп айтылады. Мұнда *a* дыбысы түсіріліп, *d* дыбысы мен *t* дыбысы үндесіп, кірігіп кеткен (217b). **Bukat-: buzagu bukattu** «бұзау бұқа болды да, бұқалардың арасына қосылды». Түбірі *bukađtı*. **Bulatt-: ol kozı bulattu** «ол қозыны булады» (...). Түбірі *būlađtı*. Айтуға жеңіл болу үшін *ū* (*yay*) дыбысы түсірілген және идғам жасалған (210b). **Eret-: oğlan eretti** «бала ер жетті». Сөздің түбірінде *tis* дыбысы бар: *eredti* (56b). **İgit-: ol anı igitti** «ол оны өсірді». Түбірі *egidti*. Мұндағы зәл дыбысы *t* дыбысының әсерінен қатаңданған (57b). **Kalnatt-: yuwka nēñ kalnattu** «жіңішке зат қалыңдады». Түбірі *kalnađtı*. Ұяң дыбыс қатаңданған (219b). **Ket-: er tōnin ketti** «ер тонын киді». Түбірі *kedti* (207b). **Kot-: ol nēñ kottı** «ол затты тастады». Түбірі *kođtı*. Идғам жасалған (207a). **Körket-: kız körketti** «қыз көркейді». Түбірі *körkedti*. *Körk* «көрік, әдемілік». Оған *-edti* жұрнағы жалғанып, «көркейді, әдеміленді» деген мағына шыққан (217b). **Er sitti:** «ер сиді». Түбірі *siddti*. Идғам жасалған (207a). **Sittürdi: ol oğlın sittürdi** «ол баласын сидірді». Жылқыға қатысты да осылай қолданылады. Түбірі *siddtirdi* (179b). **Suttur-: ol anın yüzüne tükürttü** «ол оның бетіне түкірді». Түбірі *südtürdi*. Идғам жасалған (179b). **Tit-: ol anı titti** «ол оны тыйды». Түбірі *tiddti*. Идғам жасалып, дыбыс қосарланған (206b). **Uyat-: ol mindin uyattu** «ол менен ұялды». Түбірі *uyadti*. Ұяң дауысыз қатаңданған (58a). **Yattur-: ol angar töşek yatturdi** «ол оған төсек жайдырды». Түбірі *yadturdi*. Идғам жасалған (242a). **Yarpatt-: iglig yarpatti** «науқас жазылды». Түбірі *yarpađtı*. Идғам жасалған (220a). **Oğlan yarpatti** «бала жазылды». Түбірі *yarpađtı*. Идғам жасалған (219b). **Yenetti: baş yenetti** «жара жазылды». Түбірі *yenedti*. Идғам жасалған (212a). **Yottur-: men añar bitig yotturdum** «мен оған жазуды өшірттім». Түбірі *yodturđum* (242a). **Yuvgat-: oğlan yuvgattu** «бала ерке, тік мінезді болды». Түбірі *yuvgadti*. Идғам жасалған (220b).

Ескертпе: Тікелей қосарланып идғамға ұшыраған сөздер түрік тілінде сирек кездеседі, бірақ етістіктердің түбірінде *t* дауыссыз дыбысы болғанда және өткен шақ белгісі ретінде *d* дауыссызы жалғанғанда, дыбыс қосарланады. Дыбыстардың қосарлануы осылай пайда болады (206a).

-d > -y-: ty-: ol anı tyadı «ол оны тыйды». Түбірі *d* дауыссызы арқылы жасалған *tıdtı* болған, ұяңданған (276b); **toy-: karın toydı** «қарын тойды». Түбірі *d* дауыссызымен *tođtı* болған, кейін *d* дыбысы *y* дыбысына алмасқан (276b).

еңе: «әпке» мағынасында қолданылады, *eke* сөзімен мәндес. *Жим* дауыссызы *kəф*-ке айналған. *Germ > cerm, günbed > cünbed* болғаны тәрізді (28b). Қашқаридың пайымдауынша, *eke > еңе* формасына айналған. Алайда қарастырылып отырған *eke* лексемасы моңғол тіліндегі *egeçi > eke* формасымен байланысты. Сондықтан да *eke* моңғол тілінен енген кірме сөз (Sertkaya, 2009: 24).

edgiş: «Өзкентте қоныстанған түркі тайпасы. Түбірі *egdiş*. Бұл сөзде дыбыстардың орын алмасуы байқалады (31a).

en-: ol tādın kodı endi «ол таудан төмен түсті». Мұндағы *n* дауыссызы *l*-ге ауысқан (47b). *attın il* «аттан түсу», *ılma* «түсу» (49a). *Ol anı tagdın ıldurdi* «ол оны таудан түсірді», *ıldurur / ıldurmak*. Сондай-ақ бұл сөз *n* дыбысы арқылы *endiürdi* тұлғасында да айтылады (60a). **kodı ıldı** «төменге түсті» деген мағынада (271b).

erdini: «денесі інжудей таза әйелге *ertini özüik* деп айтылады, өйткені ірі дәнді інжуді *erdini* дейді». Бұл сөзде *t* дауыссызы *d*-ге алмасқан (24b; 41b). Санскрит тілінен енген кірме сөз: *ertini* < *Skr. ratna* (Sertkaya, 2009: 28).

eşler: «әйел». Түбірі *eşiler*. Жиі қолданылуына байланысты айтылуын жеңілдету мақсатында *i* дыбысы түсіп қалған. Бұл сөз көпше түрде тұрғанымен, жекеше мағынада да қолданылады. Бұл сөздің тарихы ұзақ әңгіме. *u* дауыссызы (*i*) айтылуын жеңілдету үшін түсірілген (36a).

ılıg: *ılıg suw* «жылы су». Түбірі *u* дыбысымен басталатын *yılıg* (22b).

idrig: арғу тілінде «қалың әрі бұдырлы зат». Түбірі *irig* (32b).

ilik: «ілік» сөзі оғыз диалектінде. Өзге түріктер *yilik* дейді. Мұндағы *u* дыбысы алифке ауысқан (25a).

қақаç: «кір». *Ton қақаç boldı* «киім кірледі». Бұл сөздегі *k* дауыссызы *ç*-ге ауысқан, Түбірі *kakaç* (204b). «Қытайдың жібек матасы» мағынасындағы бұл сөз де қытай тілінен енген (Sertkaya, 2009: 20).

қақıрлан-: *er қақırlandı* «ер қатуланды». Түбірі *kadrandı* және осы дұрысырақ (200b).

kanak: «қаймақ». Арғу және бұлғар тілдерінде. Мұндағы *n* дауыссызы *u* дауыссызының орнына түскен (96b).

kanda: «қайда мағынасындағы сұрау есімдігі». Бұл сөздегі *n* дыбысы *kayda* сөзіндегі *u*-ге алмасқан. Түбірі *kayuda* (106a).

kantur-: *ol meni suwka kanturdı* «ол мені суға қандырды». *kanturur* / *kanturmak*. Түбірі *d* дауыссызымен *kandurdı* болған (181b).

kanu: «қане» мағынасындағы сұрау есімдігі. *Kanu kişi* «қай адам». Арғу тілінде. Бұл сөздегі *u* дауыссызы *n*-ге алмасқан (275a).

қарғıлаç: «қарлығаш». Дыбыстардың орын алмастыруы арқылы жасалған *karlıgaç* нұсқасы да бар (132a).

karmaş-: *ol menin birle tawar karmaşdı* «ол менімен бірге мал олжалау жарысына түсті». «Көмектесу» мағынасын да білдіреді. Түбірі *karmalaşdı* / *karmalaşur* / *karmalaşmak* түрінде болған (189a).

ken: «шығыс елдерінде қалаға берілетін атау». Бұл *kend* сөзінің қысқарған нұсқасы (86a).

kulak: «құлақ». Кейбіреулер *kulxāk*, енді біреулер *kulkāk* дейді, алайда ең дұрысы алғашқы нұсқасы (96b). [ЕТ. *kulgak* ~ *kulkak*].

kulābuz: «жол көрсетуші, жетекші». Мұндағы *be* дыбысы *yau*-дан алмасқан (122b).

koç: «қошқар». Оғыз диалектінде түбірі *koçnar* (81a). Махмұт Қашқари *koç* сөзінің түп-төркінін *koçnar*-ға тірейді. Алайда *koçnar* моңғол тілінен енген кірме сөз (Sertkaya, 2009: 25).

қūr: «құрғақ». Оғыз диалектінде. Бұл сөз *қuruğ* сөзінің ықшамдалған нұсқасы (248b).

қurşandı: *kūr қurşandı* «белдік байланды». Түбірі *қūrşadı* (197a).

kurtul-: «құтыл». Түбірі *kutuldı* (192a).

kükū: «көке, тәте». *küküy* нұсқасы да қолданылады және дұрысы сол: *küküyüm keldi* «көкем келді» (274a). Махмұт Қашқари *kükū* сөзінің дұрыс формасын *küküy* деп бергенімен, *küküy* лексемасының қытай тілінен енген кірме сөз екені айтылады (Sertkaya, 2009: 20).

küymen-: *er ıřka küymendi*. «Ер істі созбақтап, күйбеңдеді». Дыбыстардың орын алмастыруы нәтижесінде *kümyendi* нұсқасы да қолданылады (266a).

maıyıř- *er yērke maıyıřdı*. «Ер жалқаулығынан жерге жабысқандай болды». **maıyıřur / maıyıřmak** формалары бар. Бұл етістік бір іс тапсырылғанда оны орындаудан тартыну, дегенді білдіреді. *Yamařdı* сөзі шағын өзгеріс арқылы *maıyıřdı* тұлғасынан шыққан, *yamařur / yamařmak* тұлғалары бар (264b).

ogrı: *bu nen anıg ogrı ol*. «Бұл зат одан төмен». Бұл сөздің түбірінде *g* дауыссызы *i*-мен айтылады (*ogrı*), алайда айтылуын жеңілдету үшін *i* дыбысы түсіп қалған (38b).

biz bardımız: «біз бардық», *keldimiz* «келдік». В дауыссызы сөз басында тұрған жағдайда өзгермейді. + *mız:* «біз». Мұндағы *m* дыбысы *b*-ден алмасқан. Бұл заңдылық есімдер мен етістіктердің барлығына ортақ, *atımız* сөзі де осыған мысал болады (82b).

okın-: *bitig okındı* «кітап оқылды»; *ol bitig okındı* «ол шын мәнінде оқымаса да өзін кітап оқығандай көрсетті». *Okınur / okınmak* тұлғалары бар. Мұнда *n* дауыссызы *l* дауыссызынан ауысқан (55b). *Bitig okıldı* «кітап оқылды» тұлғасы бар (54b).

olxutti: *ol meni olxutti* «ол мені отырғызды». *Olxuttur / olxutmak* тұлғалары бар. Түбірі *ğayın* дауыссызымен *olгутti* болған. Себебі етістік негізінен *x* арқылы сабақты етістік болмайды, кейде *ğayın* арқылы жасалады. «Ояту» мағынасында *odğurđı*, «тойдыру» мағынасында *tođğurđı* мысалдарындағыдай. Міне, бұл жағдайда етістік *ğayın* арқылы сабақты етістікке айналған (67b).

oraң: «Рұм еліне жақын, солтүстік аймақта орналасқан бір жердің аты». *Varaң* дегені дұрысырақ (40b).

orлаш-: *bodun kamug orлаştı*. «Бүкіл халық айқайлап, шулап кетті». *orлашur / orлашmak*. Түбірі *orлаştı* (63b).

otra: «орта, жиегі бар кез келген заттың ортасы». Бұл *ortu* сөзінен алмасқан (38a).

öğsüz: «өксіз, аң-таң қалған». Түбірі *öğsüz*, «ақыл, түсінік» мағынасындағы *öğ* сөзінен туындаған (31a).

öңi: «басқа». Мұндағы *y* дауыссызы *n* дыбысының орнына алмасқан. Түбірі *öңin* болады (40a).

öңik: «ешкі қылынан жасалған әйелдердің жасанды бұрым шашы». *Öngik yörgeyek* «жалған бұрым». Бұл атау «басқа» мағынасындағы *öңi* сөзінен туындаған (40b).

örçüg: «өрілген шаш». Оғыз диалектінде. Бұл *örgüç* сөзінен дыбыстардың орын алмастыруы арқылы туындаған (32b).

ötlük: «үгіт». Осы мағынада *övüt* те делінеді. Түбірі *ögüt* болады (32b).

ötrüş-: *olar bir birke bitig ötrüşti*. «Олар бір-біріне хат жолдады». *ötrüşür / ötrüşmek* тұлғалары бар. Бұл сөздің түбірі *ötgürüşti* (62a).

ötün-: «өтіну». *Ol hanka ötüğ ötündi*. «Ол ханға өтініш айтты». Түбірі *ötgündü*, «естігенін сол күйінде баяндады» деген мағынаны білдіреді (54b).

sā: «сен» мағынасында қолданылатын сөз. *Sā ayur men* «саған айтамын». Мұндағы *a* дауысты дыбысы *sen* сөзіндегі *n*-ден алмасқан немесе *saңa* сөзінен *ŋ* дыбысының түсіп қалуы нәтижесінде туындаған (268b).

sanrı-: *esrük sanrıdı* «мас адам сандырақтады, мағынасыз сөздер айтты». Бұл сөздің түбірі *sandırıdı* болады (284a).

sanruř- / sanrıř-: *esrükler kamug sanruřdı* «мас адамдар сандырақтады». Түбірі *sandırıřdı* болады (186b).

sekiz: «сегіз». Бұл *sekkiz* сөзінің бір дыбысы түсіп, жеңілдетілген нұсқасы (92a).

soқu: «келі». Бастапқыда /k/ дауыссызының қосарлануы арқылы *soқku* болған, кейін жеңілдетілген. Сол сияқты *baқu* «төбе, биіктеу жер» сөзі де осыған мысал бола алады (түбірі *baқku*).

solak: «талақ, көкбауыр». Қыпшақ тілінде. Бұл сөздегі *s* дыбысы *t*-ден алмасқан (104a). Махмұт Қашқари бұл жерде *tolak* > *solak* өзгерісін көрсетеді, алайда мұндай ауысымды ғылыми тұрғыдан түсіндіру қиын.

talka: «қорық». Мұндағы *l* дыбысы *r*-ден алмасқан (яғни *tarka*) (108a).

tançadı: бұл сөздің түбірі *tançgadı*. Оғыздар мен қыпшақтар есімдер мен етістіктердің ортасында тұрған /g/ дауыссызын түсіріп айтады (258a).

tapçur-: «тапсыр». *Men ogulnu anasıña tapçurdım*. «Мен баланы анасына тапсырдым». Мұндағы /ç/ дыбысы /ş/-ден алмасқан, яғни түбірі *tapşur* (177b).

tasal: «чевген ойынында сызылған шекара». Бұл *talas* сөзінен алмасқан (99b).

tawilku: *tawilguç* сөзінің басқа айтылу нұсқасы. «Жидек, жиде» (123a).

tewşel-: *etmek uşaldı tewşeldi* «нан (т.б.) ұнтақталды, үгітілді». Түбірі *uşaldı* (ұсақталды) (192b).

tıgraş-: *oglan tıgraştı* «балалар күшейді». Бұл «тері» мағынасындағы *tıgrak* сөзінен туындаған (186b).

tikü: *bir tikü et* «бір тілім ет». Түбірінде *k* дауыссызы қосарланған. Бұл да басқалары сияқты фонетикалық жеңілдетуге ұшыраған (*tikkü*) (273b).

tođurған: *bu er ol aşığ tođurған* «бұл аш адамды тойдырған кісі». Түбірі *tođurған* болады (129b).

toğtur-: *tengri ogul toğturdı* «Тәңірі бала тудырды». Түбірі *toğurtturdı* болады (177a).

tütür-: *ol aңar ut tütürdi* «ол итті айтақтады». *tütgürdi* деп те айтылады. Түбірінде үш *t* болған (*tüttürdi*), кейін айтылуын жеңілдету мақсатында біреуі түсірілген (153b).

urk: оғыз диалектіндегі *uruk* сөзінің жеңілдетілген нұсқасы және айтылуы жағынан араб тіліндегі *unk* және *unuk* сөздеріне ұқсас (17a).

utanç: ұятты істерге *utanç iş* деп айтылады. Түбірі «ұят» мағынасындағы *uwut* сөзі болады (39b).

uwutlan-: *er uwutlandı* «ер ұялды». Оғыздар бірнеше дыбысты бірден түсіріп, *utandı* деп айтады (74b).

ühi: «үкі». Түріктер *g* дауыссызымен *ügi* деп айтады. Дұрысы да осы, өйткені түрік тілінде *h* дауыссызы жоқ (46a). Сонымен қатар жапалаққа да *ühi* делінеді, алайда таза түрік тілінде сөйлейтін тайпалар бұны *ügi* деп атайды (247b). Махмұт Қашқари түркілердің *ügi* формасын қолданатынын және оның дұрыс екенін айқын көрсетеді, себебі *ühi* тұлғасы кенжек тіліне тән (Sertkaya, 2009: 31).

ülüş: «үлес, пай». (*ş* қосымшасы негізінде *g* болу керек) *ülüg* негізінде «пай» мағынасын білдіреді. *Üliş* «тайпалардың өз үлестерін алуы». *ş* дауыссызы *g*-ден алмасқан (22a). *ülüş:* «үлес, пай». Мұның түбірі *g* дыбысымен, пай мағынасында қолданылатын *ülüg* сөзі болады (22a).

yaқu / yaku: «жаңбырдан қорғану үшін киетін киім». Түбірі *yaғku*. Бір дыбыс түсіп, жеңілдетілген (273a). *yaku:* «жаңбырдан қорғану үшін киетін киім», түбірі *yaғku*, дыбыс түсіп қалған (227b).

yaғru: *ol aңar yaғru yoritmas* «ол оның маңына, жанына бармайды». Бұл сөздің түбірі *k* дауыссызы арқылы *yakru* болған. Дыбысталуы жағынан жақындығына байланысты

қ дыбысы ǵ-ға ауысқан. Араб тіліндегі *yakrubu* және түрік тіліндегі *yakru* сөздері бір-біріне жақын (229a).

yi: «жік, тігіс». Түбірі *yigi* болады (228a). *Yigi yığaç* «бұтақтары бір-біріне кірігіп кеткен ағаштар». Кейде /gi/ қосымшасы түсіріліп, *yi yığaç* түрінде де айтылады (228a).

yikle-: *ol yërigyikledi* «ол жерді таптады». Бұл сөз /i/ дауыстысын /y/-ға алмастыратындарға тән. Айқын түрі *ikledi* (290a).

yimle-: *ol maña yimledi* «ол маған ымдады». *yimler / yimlemek*. Түбірі *imledi* болады (290a).

yin-: *anıñ evin yindi* «оның үйін тінтіді». Түбірі *yindti*, дыбыс түсіп қалған (236b).

yogru: «түйе жүнінің ұзын талшықтары», *yogruy* деп те айтылады. Бұл сөздегі *r* дауыссызы *d*-ден ауысқан (< *yogdu*) (229a).

ә) Аффикстік морфемаларға қатысты талдаулары:

alduz- (+z): *ol tavar alduzdı* «ол тауарын алғызды (тоналды)». Мұның түбірі *aldi* «қолымен ұстады, алды» (156b). -z жұрнағы жалғанып, өзгелік етіс жасалған.

basık- / usuk- (+uk): *er yagıka basıkdı* «ер жау қолына түнде түсіп қалды», *er usukdı* «ер шөлдеді» деген сияқты. Бұл етістіктердің негізгі тұлғалары *basdı* және *usdı* (175a).

biziñ (+n): «біздің». Бұл *biz* сөзі мен -n тәуелдік жалғауының жалғануы арқылы жасалған: *biziñ ew* «біздің үй». Мұның мағынасы «бізге тиесілі нәрсе осы» дегенді білдіреді (303b).

çır: «жұқа әрі жұмсақ бұтақ, шыбық». Бұл *çırık* сөзінен қысқарған (80b). Тор: *torık* сөзінің ықшамдалған нұсқасы (247b).

kadaş (+daş): Ағайын-туысқа *kadaş* дейді; түбірі *kā* «ыдыс, қап». Оған + *daş* қосымшасы жалғанып, *kadaş* болған. «Екеуі бір қапта жатқан» деген мағынаны білдіреді, яғни қарында жатқан (103a). (*tüdeş, karındaş, emigdeş, yerdeş, köñüldeş* сияқты мысалдар бар).

eren (+en): «ерлер» Бұл ережеге бағынбайтын көптік тұлға (26a).

kasuk (+uk): «ағаштың қабығы». Түбірі *kas*, мұндағы *каф* артық (96b).

kekmeк (+mek): *kekmeк er* «қиындық пен машақат шыңдаған адам». Негізгі түбірі *kek*, ол «бейнет» мағынасын береді (121a).

kezledi (+le): *er ok kezledi* «ер жебені көздеді». Негізгі түбірі *kez*, + *ledi* қосымшасы жалғанып, етістік жасалған (292b).

kizledi (+le): *er tavar kizledi* «ер тауарды жасырды» сөйлеміндегі *kiz* «қорап» сияқты. Басқалары да сондай. Түбірі *kiz* – есім сөз (292b).

körüse- (+sa): *men anı körüsedim* «мен онымен кездесуді қаладым». Түбірі *körügsedim* (285a).

muyaңçılık (+çl +lık): «екі адам арасындағы бітімгершілік, ара ағайындық». Түбірі «сауап» мағынасындағы *muyaп* (262a). + *çl + lik* сөз тудырушы жұрнақтары жалғанған.

üçünç (+nç): *üçünç* «үшінші», *ekinç* «екінші». Бұл ереже. Оннан төмен сандарда реттік мәнді білдіру үшін түбірге өзінен бұрынғы саннан кейін келетінін білдіру үшін *n* және *ç* дыбыстары қосылады: *törtünç, beşinç* сияқты. түбірлері *tört* және *bēş* (39b).

ogläñ (+an): бұл сөз ережеден тыс *ogläñ* тұлғасында көптік мағына береді. Негізінде көптік тұлғасы *ogullar* болуы тиіс еді. Бұл «ерлер» мағынасындағы *ereп* сөзі сияқты. Екеуі де қолданылады (25a).

öçüt (+üt): «өш, кек». Бұл сөздің түбірі *öç* (19a).

taparu (+ru): *ol meniñ taparu keldi* «ол маған қарай келді. *Ol anıñ taparu bardı* «ол оған қарай кетті». Тара сөзі «бағыт, тарап, жақ» мағыналарын білдіреді. *r* және *u (+ru)* кейіннен қосылған (112a).

aligsa (+ sA): *ol andın yarmak aligşadı* «ол одан ақша алғысы келді». «Қалау, тілеу» мағынасының осы -sA қосымшасынан шығуы түріктердегі *sādi neḡni* «бір нәрсені санады» тіркесімен байланыстырылады. Яғни әрекетті жүзеге асырушы сол істі өз тілектерінің қатарына қосып, қалаған. Осыған ұқсас *er suwsadı* «ер шөлдеді» тіркесінде «су оның тілектерінің қатарына кірді» деген мағына бар (72a).

suwsıdı (+ sI): егер -sA қосымшасындағы *a* дауыстысы *ı*-ға ауысса, мағына өзгеріп, субъект өзіне телінген заттың күйін, табиғатын қабылдағанын, яғни бір қалыптан екінші қалыпқа өткенін білдіреді. *süciğ suwsıdı* «шарап суланды», *üzüim açışıdı* «жүзім ашыды» тәрізді. Бұл заңдылық сұйық заттардың күй өзгерісін білдіруде үнемі осылай қолданылады. Мағыналық негіз *sıdı neḡni* «бір нәрсені сындырды» тіркесінен туындайды (72a).

tamğalıq: «кіші құмыра (*ibrık şağır*)», сондай-ақ «бір адамға арналған дастарқан (*mā'ida şağıra yaḡuşşu bihār-racul*)» мағыналарын білдіреді. Түбірі *tamğalığ* «таңба басылған, мөрленген (*dū't-tābi'*)». Қағандар өз құмыралары мен жеке дастарқандарын мөрлеп отырған; онда бір адамға жеткілікті ас-су болған (132a).

tapın-: *tapındı* «тапты» сөзінен *tapıgsak* «қызмет сүйгіш» сияқты туынды тұлғалар жасалады. Бұл жерде *n* дыбысы түсіріліп, сөз бастапқы түбіріне қайта оралады. Түбірі *tapıg* – «қызмет» (175b).

tayangu: «сарайдың ішкі қызметінің басшысы». Түріктерде *hācib* атауы кең тарағаннан кейін бұл сөз ұмытылған. Түбірі *tayandı* етістігінен алынған (305b).

tegit (+ t): *tegin* сөзінен жасалған көптік тұлға. Негізінде «құл» деген сөз, кейіннен қаған ұлдарының атағына айналған. Бұл – ережеге бағынбайтын көптік форма (90a).

terkin (+ in): *terkin kel* «тез кел». Түбірі «жылдамдық» мағынасын білдіретін *terk* сөзі (111b).

tiken (+ en): «тікен». Жеңіл болу үшін осылай айтылады. Ережеге сай нұсқасы *k* дыбысының қосарлануы арқылы *tikken* болуы тиіс. Бұл сөз «тесу, шаншу, тігу» мағыналарындағы *tikdi* етістігінен жасалған. Алғашқы *k* дыбысы сөздің түбіріне тән, ал екіншісі сындық мән үстемелеу үшін қосылған. (...) «Тікен» мағынасындағы *tiken* сөзі де осылай жасалған. Айтылуын жеңілдету мақсатында *k* дыбыстарының біреуі түсірілген (101b).

tilemsindi (+ m + sin + d): «ол іздегендей көрінді». Мұның түбірі төрт дыбысты *tile* сөзі (199a).

töre (+ e): «төр». *Töre yokladı* «төрге отырды». *Tör* түрінде де қолданылады (271b).

tumlıg (+ lıg): «тұмшаланған, суық, салқын зат» (*bārd, bārid*). *tumlıg* сөзінің түбірі *tum* (117a).

yalıg: *takuk yalıgı* «әтештің айдары», *yalıg* «аттың жалы». *Yal* деп те қолданылады. *Yel* екеуінен де дұрысырақ нұсқасы (225b).

yulak (+ ak): «ұсақ-ұсақ су көздері, бұлақшалар». Осыдан *yul yulak* тіркесі жасалған. *l* дыбысына *+k (+ak)* жалғанған (226b).

б) Күрделі сөздерге қатысты пікірлері:

Bektur: ер кісі есімі. Түбірі *bek tur* «орнында берік тұр» деген мағынада (115a). *Bek* сөзіне қатысты Махмұд Қашқари мынадай түсініктеме береді: *berk* — *berk nen* «берік нәрсе». Түбірі *bek*, ал /r/ кейіннен қосылған (88b). Осыған сәйкес *be(r)k* «берік, мықты» мағынасындағы сөз бен *tur*- етістігінің бұйрық райы арқылы жасалған кісі есімі. Бұл дәл әрі қисынды этимологиялық талдау.

berkle-: *ol tavarın berkleđi* «ол тауарын сақтады, қорғады». Адамды қамаса да осылай қолданылады». Түбірі *bekleđi*. Бұл сөз «қорғалған орын» мағынасындағы *berk yer* тіркесінен туындаған болуы мүмкін (318a–b). Қашқаридың бұл түсініктемесі болжамдық сипатта, сондықтан ғылыми тұрғыдан дұрыс этимологиялық талдау деп есептей алмаймыз.

çantur-: *ol anı bu ıřka çanturđı* «ол оны жұмыстан айнытты». Түбірі *çınu turđı* (179b). Бұл етістікті Эржиласун-Аккойунлу *çandturđı* деп қарастырады. Қашқаридың *çınu turđı* деп дыбыстық ұқсастығына қарай түсіндіруі дұрыс емес. Клоусон бұл сөзді түпнұсқадағы *çandıř-* формасымен байланыстырып, *çand-* түбірін анықтайды (Ercilasun– Akkoynlu, 2020: 285).

dāg / dāg: «жоқ, емес». Арғу диалектінде. *ol andađ dāg-ol* «ол олай емес» деп айтылады. Бұл сөзді оғыздар арғулардан алған, *dāg-ol* сөзін бұзып *tegül* дейді, өйткені оғыздар мен арғулар көрші, тілдері бір-бірімен араласқан (256a). *tegül:* «емес». Оғыз диалектінде. Бұл сөз Арғулардың *dāg-ol* тіркесінен алынған (99b). Бұл түсініктеме ғылымда кеңінен қабылданған. Клоусон да көне түркі тіліндегі *tegül* сөзін *dag* «емес» және *ol* «ол» сөздерінен құралған деп түсіндіреді (Clauson, 1972: 463).

Xalaç: (...) Түрік тілінде ол екеуіне *kal aç* дейді. «Ей, екі кісі, тоқтаңдар, күтіндер» деген мағынада. Кейін олар *xalaç* деп аталды. Қалаштардың шығу тегі осындай (312b). Эфталиттердің ұрпағы ретінде танылған қауым және олардың түркі тайпасы екендігі жөнінде жалпы ғылыми пікір бар. Алайда *Xalaç / Kalaç* этнонимінің нақты, дәлелді этимологиясы жоқ. Махмұт Қашқари бұл атауды аңыз желісі негізінде түсіндіруге тырысқан.

iřtonlan-: *er iřtonlandı* «ер штанданды (іш киімін киді)». Түбірі *içtonlandı*. *ç* дауыссызы айтылу жақындығына байланысты *ř*-ге ауысқан (79b). Махмұт Қашқаридың бұл байқауы орынды әрі ғылыми тұрғыдан дұрыс тұжырым. *ç* және *ř* – қатаң, таңдай-тіс дауыссыздары. *ç > ř* ассимиляциясы түркі тілдерінің барлық тарихи кезеңдерінде кең таралған құбылыс: *ağırçak > ağırřak*, *ağaç > ağař*, *gençlik > genřlik* т.б.

karardı: «қараңғы түсті» мағынасында *tün karardı* деп айтылады. Түбірі «қара болды» мағынасындағы *kara erđi*. «Қара» сөзінен алынған (174b). Алайда бұл түсіндіру дыбыстық ұқсастыққа сүйенетін халықтық этимология әдісімен жасалғандықтан, ғылыми тұрғыдан қабылданбайды. *karar-* етістігі *kara* сөзіне (A)r жұрнағы жалғану арқылы жасалған.

Kazvin: *kāz* «Афрасиабтың қызының аты». Қазвин қаласын осы қыз салған. Түбірі қаз ойыны. Себебі Афрасиабтың қызы сол жерде тұрып, сол жерде ойнаған екен (255a). Алайда бұрын *Kař-vın* деп те тіркелген бұл қаланың атауының шығу төркіні туралы нақты дерек жоқ (Huart, 1977: 527–528). Махмұт Қашқари Казвин атауын халықтық этимология әдісі арқылы түсіндіруге тырысқан.

kızardı: «киім және т.б. қызарды» мағынасында *ton kızardı* деп қолданылады. Түбірі «қызыл болды» деген мағынадағы *kızıl erđi*. Кейіннен лам мен хамза түсіріліп, толық етістікке айналған (174b). Бұл түсініктеме де *karardı* етістігіне қолданылған әдіспен жасалған. Шын мәнінде, *kız* («қызыл, ыстық, қызған») түбіріне (A)r жұрнағының жалғануы арқылы етістік жасалған.

kovuç: «жын соққан адамда пайда болатын белгі». Жын соққан жағдайда науқастың бетіне суық су шашып емдейді. Кейін *kovuç kovuç* деп айтып, адыраспан мен уд ағашын түтіндетеді. Менің ойымша, «қаш, қаш, ей жын» мағынасындағы *kaç kaç* тіркесінен шыққан (516). Алайда *kovuç* сөзін *kaç-* етістігінің қайталануына негіздеу ғылыми

тұрғыдан мүмкін емес. Махмұт Қашқари мұнда да дыбыстық жақындыққа сүйенген халықтық этимология ұсынады. Бұл сөз Құтты білікте кездесетін *kowı* (іші бос, қуыс) түбіріне + *ç* жұрнағы жалғану арқылы жасалған болуы мүмкін (Eraslan және т.б., 1979: 273). Шен бұл сөздің көне түркі *koi* «бақытсыз» есіміне жұрнағы жалғану арқылы туындауы мүмкін екенін айтады (Şen, 2015: 46). Сонымен қатар *koviç* сөзінің түркі текті хотандық сөз екендігі де көрсетілген (Sertkaya, 2009: 28).

küdez-: *ol manga küdezdi*. «Ол бір нәрсені мен үшін сақтады» (...). Түбірі *köz attı* «көз салды». *Küzetti* деп те айталады (156b). **közet-:** *ol meni közetti* «Ол мені күзетті». Түбірі *köz attı*. «Ол мені күтіп маған көз салды» деген мағынада (209b). Махмұт Қашқари халықтық этимология әдісімен екі түрлі етістікті де бір құрылым – *köz at* арқылы түсіндіреді. Негізінде *küdez-* формасы *küd-* («күту, бағу») етістігіне *-z-* аффиксі жалғану арқылы жасалған. Ал *közet-* – *köz* («көз») түбіріне *-e-* аффиксі жалғану арқылы етістікке айналып, кейін *-t-* аффиксі арқылы кеңейтілген тұлға.

kulaç: «құлаш» жайылған екі қолдың арақашықтығы (*bā'*). Мұның түбірі қолдарыңды кең аш мағынасындағы *kol aç* тіркесі. Мысалы, *bir kulaç barçın* «бір құлаш жібек мата» дейді (90b). Алайда құлаш сөзі көне түркі дәуірінен бері осы тұлғада қолданылады және оның нақты этимологиясы белгісіз. Сондықтан Қашқари ұсынған түсініктеме халықтық этимология ретінде бағаланады.

kurman: «садаққап». Оғыз және қыпшақ диалектілерінде (...). Түбірі «белдік байла» мағынасындағы *kur man* тіркесінен шыққан (112a). «Диуан лұғат ат-түрк» еңбегінде **kurla-:** *ol kaftanıg kurladı* «ол шапанға белдік тауып байлады» (288a) және *man-* («қару асыну»): *er tulum mandı* «ер қару асынды» деректері бар (140a). Алайда *kurma-* тұлғасында етістік кездеспейді. Сондықтан *kurman* лексемасы *kur* («белдік») есіміне немесе *kur-* етістігіне + *mAn* сөз тудырушы жұрнағы жалғану арқылы жасалған болуы керек.

kutal-: *kutaldı er* «ер құт алды». Түбірі «баққа ие болды» мағынасындағы *kut aldı* тіркесі (165a). Бұл түсініктеме де халықтық этимологияға жатады. Негізінде бұл сөз *kut* («бақ, дәулет, құт, бақыт») есіміне + *a* сөзжасам жұрнағы жалғану арқылы етістік жасалып, кейін оған *-l-* қосымшасының жалғануы нәтижесінде қалыптасқан.

kutul-: *uragut kutuldı* «әйел босану қиындығынан құтылды». Бұл сөзге қатысты екі түрлі көзқарас бар: 1) бір дыбыстың түсірілуі арқылы жасалған. Бұл жағдайда түбірі *kurtuldı* «қиындықтан құтылды» болуы мүмкін; 2) «бақ тапты» мағынасындағы *kut buldı* тіркесінен алынған сияқты (165a). Сөздің түбірін *kut buldı* тіркесімен байланыстыру халықтық этимологияның үлгісі. Махмұт Қашқаридың сөз түбірін *kurtul-* етістігімен байланыстыруы ғылыми тұрғыдан дұрыс. Бұл форма *kutur-* «қашу, құтылу» етістігінен *kutur-ul-* > *kurtul-* даму жолы арқылы қалыптасқан болуы керек.

nerek: «неге керек». *Bu saña nerek* «Бұл саған неге керек». Түбірі *nē kerek*; екі дыбыс түсіп қалған (99a). Бұл өте дәл анықтама. Сөз орта буынның түсірілуі – синкопа арқылы жасалған.

nū: «не» мағынасында қолданылатын сұраулық шылау. *Nū tēr sen* «Не деп тұрсың?». Түбірі *nēgi*; *e* және *g* дыбыстары түсіп қалған (270a). Екі сөздің бірігуі нәтижесінде созылыңқы дауыстысы бар форма қалыптасқан, бұл – назар аударарлық этимологиялық талдау.

östik-: *ol bu ıška östikti*. «Ол бұл іске қызықты». *Östiker östikmek* формалары да бар. Түбірі *öz tiktı* (64b). Махмұт Қашқари мұнда да етістіктің шығу тегін халықтық этимология әдісі арқылы анықтауға тырысқан. Клоусон шор және сағай тілдеріндегі *üstük-* «шабуыл

жасау, асығу» және Құтты біліктің 4487-жолындағы "biregü bay evlik tiler östikip" деген деректі негізге алып, етістіктің түбірін көрсетеді (Clouston, 1972: 285).

özük: «әйелдерге берілетін лақап». Түбірі «нәпсі» мағынасындағы *öz* сөзінен шыққан, ал *k* дауыссызы сол нәрсенің өзіне тән екенін білдіру үшін жалғанған (24b). Махмұт Қашқари бұл сөздің +*ök* күшейткіш шылауы арқылы (*öz + ök*) жасалғанын дұрыс көрсеткен. Бұл пікірді Клоусон да қолдайды (Clouston, 1972: 285).

seksön: «сексен». Түбірі *sekiz ön* – «сегіз рет он», екі сөздің бірігуі арқылы жасалған (110b). Бұл – сан есімдердің этимологиясын анықтаудағы ең дәл тұжырымдардың бірі.

sıpaқur: «жемсауыт». Түбірі *sıp akurı* «екі жасар тайдың жем жейтін орны» (122b). Махмұт Қашқари бұл жерде өте дәл анықтама береді. «Диуан лұғат ат-түрkte» қосымша дерек бар: *sıp* «екі жасқа толған есек төлі, қодық» (80b). Қолжазбада *sıppakurı* түрінде жазылған. Демек, *sıp* «қодық», *akur* парсы тілінде *āhur* «ақыр». Біріккен сөзге тәуелдік жалғауы жалғанған. Этимологиялық талдау ғылыми тұрғыдан дұрыс жасалған.

sökmen: «ержүрек адамдарға берілетін атақ; соғыста сапты бұзатын батыр». Бұл *sökti neñni* «бір нәрсені жұлып алып тастады» тіркесінен алынған (112a). Махмұт Қашқаридың бұл лексеманы да халықтық этимология әдісі арқылы түсіндірген. Негізінде бұл сөз *sök-* түбіріне жалғанған *-man* жұрнағы арқылы жасалған (Şahin, 2015: 61).

taşken: «Шаш қаласының атауы». Түбірі «тастан салынған қала» мағынасындағы *tāş kend* (111). Бұл – ғылыми тұрғыдан дұрыс этимологиялық тұжырым.

terit-: *er teritti* «ер терледі». Бұл сөз *teri* «тері» сөзінен жасалған. Яғни *teri öttiz* «тер теріден өтті, сыртқа шықты» деген мағынада. Кесме түсіріліп екі сөзден етістік жасалған. Я болмаса *ter* «тер» немесе *ter attı* «терді сыртқа шығарды» сөздерінен жасалған. Кесме түсіріліп екі сөзден етістік жасалған. *teriter teritmek* (209a). Бұл халықтық этимология әдісіне негізделген түсініктеме. Негізінде *ter* есіміне +*i-* сөз тудырушы жұрнағы жалғанып етістікке айналған, кейін *-t-* қосымшасы жалғану арқылы кеңейтілген.

tokaқ: «тоқаш». Бұл сөз *tok er* «тоқ ер» тіркесінен жасалған. Тоқаш адамды тойдыратындайқтан солай делінген (90b). Алайда бұл лексеманы *tok er* негізіне тіреу қисынсыз. Бұл сөз, *tok* түбіріне +*aқ* жұрнағының жалғануы арқылы жасалуы керек.

toқsön: «тоқсан». Түбірі *toқız ön* – «тоғыз рет он», екі сөздің бірігуі арқылы жасалған (124b). Бұл дұрыс этимологиялық талдау үлгісі.

tonat-: *ol meni tonattu* «ол маған сыйға берген киімді кигізді». Түбірі *ton idti* «ол оған киім жіберді» (211a). *id* «жіберу» етістігіне сүйенген бұл талдау халықтық этимология әдісінің үлгісі. Біз бұл сөздің құрылымын *ton + a-t-* деп ойлаймыз.

tusul-: *bu ot aңar tusuldi*. «Бұл дәрі оған пайдасын тигізді». Түбірі *tusu boldı* (166b). Сөздің түбірін көмекші етістіктерге сүйеніп түсіндіру – Қашқари жиі қолданатын тәсіл. Алайда *tusu, tusug* «пайда», *tusuglı* «қабілетті» формаларының болуы дербес *tus-* етістігі бар екенін аңғартады (Тақ, 2015: 190). Демек, *tus-* түбіріне *ul-* аффиксі жалғану арқылы арқылы жасалған.

tutmaқ: «түріктердің белгілі тағамы» (...). Түріктер бұл тамақты көрген соң *tutmaқ* деген. Түбірі *tutma aқ* «аш қалма, тамақ істеп іш». Екі а дауыстысының бірі түсіп қалған (114a/114b). Қашқаридың халықтық этимологияға сүйеніп жасаған түсініктемесінің бірі. Сөзді *tut-maқ* құрылымы арқылы түсіндіру орынды.

yamu: «иә ме? Келісесің бе?» мағынасындағы сұраулық сөз. *Sen bargıl yamu* «Сен бар, иә ма? Жарай ма?». Түбірі *yah*. Бұл «иә» дегенді білдіреді. *tu* сұраулық шылау. (228a). Бұл сөздің шығу тегі дұрыс түсіндірілген.

yarsitti: *ol anı yarsitti*. «Ол оған лас нәрсе жұқтырды». Түбірі *yār sudtı* «түкірік шашты». Түкіргені үшін одан жиіркенді деген сөз. Идғам жасалған (ұяң дауыссыз қатаңданған) (220a). Халықтық этимологияға сүйеніп талдауға тырысқан. Негізінде *yar* «түкірік» түбіріне + *sI-* аффиксі жалғануы арқылы жасалған *yarsı-* «жиіркену» етістігіне *-t* өзгелік етіс жұрнағы жалғану арқылы жасалған.

yasgaç: «ясдығач, қамыр жаятын тақтай». Түбірі *yası ıgāç* «жалпақ ағаш» (231a). Махмұт Қашқаридың лингвистикалық әдіске сай дұрыс жасалған талдауларының бірі.

yazuk et: күзде түрлі дәмдеуіш қосылып кептірілетін ет; осылай сақталады да көктемде желінеді. Бұл *yāz ok ye* «тек көктемде же» тіркесінен жасалған, өйткені көктемде малдар арықтайды. Сүр еті барлар осылайша көктемде жақсы ет жейді (226a). Бұл сөзге қатысты талдау да халықтық этимология әдісімен жасалған. «Диуан лұғат ат-түрк» еңбегінде бұл сөзге түсініктеме беретін дерек бар: *yazuk: yazuk at* «босатылған ат»; байлаудан босатылған кез келген затқа қатысты айтылады (226a). Демек, бұл сөз *yaz-* «жайу, тарату, ашу» етістігіне *-uk* қосымшасы жалғану арқылы жасалған.

yenidi: *uragut yenidi* «әйел жеңілденді; әйел босанды» тіркесінің жасалуының екі жолын көрсетуге болады: біріншісі, *yenik neñ* «жеңіл зат» тіркесінен шыққан. Әйел бала туған соң жеңілдейді, сол үшін *yenidi* дейді (...). Екіншісі, *yen* «тән» сөзінен алынған. Әйел өз тәнінен тағы бір тән шығарды демекші. Бұл жолдың екеуі де әдемі (241b/242a). Махмұт Қашқаридың екінші пайымы қисындырақ. Сөз *yen* + *i-* үлгісімен жасалған.

yiñitti: *er yiñitti* «ер сіңбірді». Түбірі *yiñ attı* «сіңбірік тастады» (214b). Мұнда да көмекші етістік арқылы түсіндірілген халықтық этимология мысалын көреміз. Негізінде бұл етістік *yiñ* + *ed-* > *yiñid-* > *yiñit-* даму желісімен түсіндіріледі.

в) *Бастапқы түбірге қатысты этимологиялық талдаулар:*

ertiş: Йемек жазығында орналасқан өзеннің атауы. (...) Бұл сөз *ertişmek* етістігінен тараған *ertiş* түбірімен байланысты. «Менімен жарыс, қайсымыз алға озамыз?» дегенді білдіреді (31a).

korıg: «қорық» «бектерге немесе өзге адамдарға тиесілі тоғай; қорғалған әрі күзетілетін жер *korıg* деп аталады» (95a).

yüksek: *yüksek tåg* «биік тау». Қандай да бір зат биік әрі ұзын болса, оған *yüksek* дейді. *Yüg* «құс қауырсыны» дегеннен шыққан, өйткені қауырсындың табиғаты «көтерілу». Сол себепті барлық биік нысандар осылай аталған (232b).

2. *Кірме лексемаларға берілген этимологиялық интерпретациялар*

çigil: түркілердің үш тайпасының атауы (...). Зұлқарнайын Арғу еліне барғанда шелектеп нөсер жауып, жолдар лай батпаққа айналады да, олардың жағдайы қиындайды. Сонда ол парсыша *in çi gil est* «бұл не деген батпақ?» деген екен. Сол жерде бір қорған салуды бұйырып, қорған тұрғызылған соң, оған *Çigil* деген ат берілген. Кейін осы қорғанға қоныстанған түріктер *Çigili* деп атала бастаған (99b). Бұл этнонимге қатысты М. Қашқаридың берген түсіндірмесі нағыз халықтық этимологияның үлгісі.

gēzri: арғулар сәбізді *gēzri* деп атайды. Бұл сөз парсының *gazar* «сәбіз» атауынан алынған. Алайда сөз құрамындағы *k* дыбысы біршама жұмсарған. Оғыздар мұны *geşür* деп қолданады. Олар да бұл сөзді парсылардан алған. Оғыздар парсылармен тығыз қарым-қатынас орнатқан соң, бірқатар төл түркі сөздерін ұмытып, олардың орнына парсыша атауларды қолдана бастаған. Мәселен, олар шелекке (*kumkuma*) *aftabe* дейді. Парсы тілінде *aftābe* делінеді, ал алқаны *kalida* деп атайды. Оның арабшасы *kalāda* (247b).

ören: оғыз диалектінде «жаман» деген мағына білдіреді. Бұл сөз парсының «қираған» дегенді білдіретін *viran* атауынан алынған деп есептеймін. Оғыздар парсылармен байланыс орнатқан кезде көптеген түркі сөздерін ұмытып, олардың орнына парсы сөздерін қолданған, *ören* де солардың бірі (26a).

tana: парсы тіліндегі *dāna* «дән, астық» сөзінен алынған болуы ықтимал. Түріктер бұл сөзді өз тіліне бейімдеп *tana* түрінде қолданған (232a).

Türkmen: бұлар оғыздар. Олардың *türkmen* деп аталуына қатысты мынадай аңыз бар: (...) Зұлқарнайын бұл тайпаға келгенде, олардың түрлері мен түркілік сипаттарын көріп, ештеңе сұрамастан *türk manand* «түрікке ұқсайды» деген екен. Осы сөз сол күннен бастап олардың атауы ретінде қалған (312b). Қашқаридың *türkmen* этнониміне қатысты бұл интерпретациясы да халықтық этимологияның айқын үлгісіне жатады (Şahin, 2005: 61).

Uyğur: бес қалалы бір өңірдің атауы (...). Зұлқарнайын ұйғыр еліне келгенде, түрік қағаны оған төрт мың адам жібереді; олардың дулығаларына тағылған қанаттар сұңқар қанаты сияқты екен. Олар алға қарай да, артқа қарай да оқ ата алады екен. Зұлқарнайын бұған таң қалып, *inan xud xorend* «бұлар өз-өздерін асырайды, өйткені олардың қолынан аң қашып құтылмайды, қалаған кезде аулап жей береді» депті де, бұл өңірге *xudxur* атауын беріпті. Кейінірек *x* дауыссызы (алиф) *a*-ға ауысқан (35b/36a). Қашқаридың *xud xorend* → *xudxur* → *uyğur* түріндегі түсіндірмесі – халықтық этимологияға негізделген.

3. Түркі тілдерінен басқа тілдерге енген сөздерге қатысты түсіндірмелер

dāg: «жылқыларға және өзге де малға салынатын таңба, ен». Ирандықтар бұл сөзді түркілерден алған, өйткені түркілердегідей үйір-үйір мал болмаса, таңбалауға қатысты атаулар қайдан болсын? Дегенмен бұл сөзді мен ислам шекараларында да естідім (256a).

taglat-: *ol atın taglattı* «ол атын тағалатты», *taglatur taglatmak*. Ирандықтар бұл етістікті түркілерден алып, *dag* «басу» мағынасында қолданады (218a). Негізі бұл сөз парсы тіліне тән (Sertkaya, 2009: 36).

tēz: «биік жер». Парсылар осыдан алып қамалдарына *diz* деген (248b). Сол сияқты «қамал» мағынасындағы *diz* сөзін де түркілерден алған. Түрік тілінде *tēz yēr* «биік жер» деп айтылады (218a). Бұл лексеманың түбірі парсы тіліндегі *diz* деген сөз (Sertkaya, 2009: 36).

yalma: «шапан, қалың шапан, жауынға арналған киім». Ирандықтар бұл сөзді түркілерден алып *yalma* түрінде қолданған, олардан арабтар алып, *yalmak* формасына түсіріп, *h* дауыссызын *k*-ға ауыстырған (...). Арабшаланған бұл сөзді түріктер парсылардан алды деуге ешқандай негіз жоқ, өйткені мен оны шекара сыртындағы сауатсыз, қарапайым түріктерден де естідім. Ал олардың өлкесінде жаңбыр мен қар көп жауады. Өзгелерге қарағанда жауыннан қорғанатын киім оларға көбірек қажет (230a).

4. Шығу тегі белгісіз деп танылған лексемаларға қатысты этимологиялық пайымдаулар

aba: «әке». Түбіт (тибет) диалектінде. Бұл сөз оларда араб тілінен енген болса керек, өйткені олар Табиттің ұлдары (28a). Түбіттіктер Табит есімді адамның ұрпақтары (...). Бұдан бөлек, олардың тілінде араб сөздері де бар: ананы (*umt*) – *uma*, әкені (*ab*) – *aba* дейді (90a). *uma:* «ана (*umt*)». Түбіт (тибет) тілінде. Бұл сөз де араб тілінен енгенге ұқсайды (30a). Махмұт Қашқари *uma* мен *aba* сөздерін араб тілінен енгенін айтады, алайда бұл екі сөз де тибет тіліне тән (Sertkaya, 2009: 38).

agin: *agin er* «мұрнымен сөйлейтін, кекеш адам». Бұл сөз айтылуы мен мағынасы жағынан араб тіліне (*agann*) сәйкес келеді (26a).

ari: «ара». Бұл сөз араб тілінен енген. Арабтар балды *al-ari* деп атайды, ал түркілер бұл атауды бал жинайтын жәндікке береді (28b).

bül: көп жыл өткен соң дәмі бұзылған астық *bül tarıg* деп аталады. Бұл сөз айтылуы мен мағынасы жағынан араб тіліне жақын: арабша *baliya*, түрікше *bül* (85a).

erre – «зәр». Есекті шағылыстыру үшін айтылатын сөз; екі-үш рет қайталанғанда есек шағылысады. Бұл сөз араб тілінен енгенге ұқсайды, өйткені арабша *erra* «шағылысу» дегенді білдіреді (16b).

heç / heç heç: «ат шауып кетпек болғанда, оны тоқтату үшін айтылатын сөз». Бұл сөз де араб тіліне тән. Оның құрамында *h* дыбысы бар, ал түрік тілінде *h* дауыссызы болмайды (81b). *h* дыбысы жөнінде 247a/b-ні қараңыз. *heç heç:* «атқа ұрысқанда айтылатын сөз», түбірі *eç eç*; хамза *h*-ға айналған. Бұл да араб тілінен енген: арабша *hechectu bi'l-ganemi* «қойға айқайладым» дейді (204a).

ıwrık: «құман». Бұл сөз айтылуы мен мағынасы жағынан араб тіліне сәйкес келеді, тек арабша *b* дыбысы түрік тілінде *w*-ға айналған (31b).

kadır: *kadır neng* «қиын нәрсе». Қиын, қия жер *kadır yer* деп аталады. Бұл сөз де араб тіліне сәйкес келеді, өйткені қаттылық пен қиындық күш-қуат, құдірет ұғымдарымен байланысты; қатал адам өз дегенін жүзеге асыра алатын күшке ие (92a).

karı: «қары – қолдың шынтақтан саусақ ұшына дейінгі аралығы»; *karı:* «қарыс – матаны өлшеуге арналған өлшем». Екінші мағынасы біріншісінен туындаған. Бұл сөз мағынасы жағынан араб тіліне жақын, өйткені екі тілде де қолдың ұзындығы мен матаны өлшеу бір атаумен беріледі (272a).

қарит: түркмен тілінде «боқтау» деген мағына береді. Менің ойымша бұл сөз араб тіліндегі *ğārat* («тонау»?) сөзінен алынған (90a).

karvı: «жіңішке садақ». Осыдан *karvı kaşlıg kişi* «жіңішке қасты адам» тіркесі жасалған. Бұл атау араб тіліне сәйкес келеді, өйткені арабтар садақ пішінді заттарға *karwa* дейді (275b).

kirit: «кілт». Бұл сөз араб тіліне жақын, өйткені оның арабшасы *iklid*. *İ* түсірілген соң *қ → k*, *l → r* болып алмасқан (90b). *Karug kiritledi* «есікті құлыптады». Түбірі *kirit*. Оған + *ledi* қосымшасы жалғанып етістік жасалған (298a). *Kirit* грек тілінің сөзі (Sertkaya, 2009: 35).

kürküm: «шафран». Бұл сөз араб тіліне тән, өйткені арабтар да *kurkum* деп атайды (122b).

közeç: «құмыра, қыш ыдыс, көзе». Бұл сөз араб тіліне тән, бірақ *h* дыбысы *ç*-ге ауысқан (91a).

me: «мә – қой мен қозының маңырауы». Бұл да араб тіліне тән (270a).

ogar: *ogar at* «мандайында ақ жолағы бар ат» (*agarr*). Бұл сөз айтылуы мен мағынасы жағынан араб тіліне сәйкес келеді, тек арабшада алғашқы дыбыс *a*, ал түрікшеде *o* болған (19b).

ötrüm: «іш жүргізетін дәрі». Бұл сөз араб тіліне жақын (*şubrum*) (33b).

semiz: «семіз, семірген жануар». Бұл сөз араб тіліне тән, алайда түрік тілінде */n/* дауыссызы */z/*-ға ауысқан. Бұл олардың тіліне тән құбылыс: *sän (anta)* және *siz (anta)* сияқты формаларда да */z/ /n/*-ге ауысқан (92b).

sulı / süli: «құлдарға берілетін атаулардың бірі». Бұл атау, *Süleyman* «Сүлеймен» есімінің қысқартылған түрі болуы мүмкін (274b).

şap: *ol anı şap şap boyunca* «оның мойнына шап-шап ұрды, шапалақтады»; *ol kagunı şap şap yedi* «ол қауынды шапылдатып жеді». Шабдалы сияқты шырынды жемістерді шапылдатып жегенде де осылай айтылады. Бұл сөз араб тілінен енген, өйткені араб тілінде *al-şib* деген түйенің ернінен шығатын дыбыс (254a).

tavil: «дабыл, аңшылықта қыран құс үшін соғылатын дабыл». Бұл сөзді араб тілінен енген деп ойлаймын, мұнда *t* дауыссыз дыбысы *t*-ға алмасқан. Мұндай құбылыс араб тілінің өзінде де кездеседі: *ğaliṭa* ~ *ğaliṭa*, *kaṭṭara* ~ *kaṭṭara* сияқты. Сол сияқты *tābit* сөзін өзгертіп, *Tübüt* деп атаған. Алайда мен бұл сөзді ислам елінің ең шет аймақтарында, тіпті таза түріктердің де аузынан да естідім (259a).

ternük: «жерден сыздықтап шыққан су». Оның арабша баламасы *turnuk*. Мұнда *k* дауыссыз дыбысы *k*-ға алмасқан. Бұл сөз жай ғана кездейсоқтық (206a).

Нәтижелер

Мақалада келтірілген мысалдарға қарап Махмұт Қашқаридың метатезалы формаларға ерекше назар аударғанын байқаймыз: *agduk* × *adguk*; *egdiş* × *edgiş*; *ortu* × *otra* және т.б. Махмұт Қашқари түркі тілдеріндегі *-g-* дыбысының көп жағдайда түсіп қалуы нәтижесінде бастапқы формадан өзгеше жаңа тұлғалардың қалыптасатынын атап өтеді: *boşgun-* > *boşun-*; *tançgadı* > *tançadı* т.б. Сондай-ақ, ол орта ғасыр түркі дәуіріндегі ең маңызды дыбыстық өзгерістердің бірі әрі түркі тілдері арасындағы басты айырмашылық өлшемі болып саналатын */d/* > */y/* алмасуынан да хабардар болған: *tođtı* > *toydı*; *tuđtı* > *tydı* тәрізді. Ал */d/* > */t/* ассимиляциясы нәтижесінде пайда болған дыбыстық өзгерістерде бастапқы негіздерді көрсетуге Махмұт Қашқари айрықша мән берген: *eretti* < *eredti*; *kotti* < *kođtı* сияқты. Осы құбылысқа қатысты шамамен жиырмаға жуық мысал берілген. Махмұт Қашқари сөзжасамға да баса назар аударып, түрлі сөзжасам жұрнақтары арқылы жасалған сөздердің де түбірлерін көрсетеді: *topık* < *top*; *kasuk* < *kas*; *öçüt* < *öç*; *terkin* < *terk* және т.б.

Közetti «*köz attı*»; *karardı* «*kara erdi*»; *kutaldı* «*kut aldı*»; *sökmen* «*sökti nenni*»; *tonattu* «*ton idti*»; *tutmaç* «*tutma aç*» сияқты күрделі сөздерге қатысты ұсынған этимологиялық интерпретациялары да айрықша назар аударарлық. Ал *xalaç*, *çiğil*, *uygur*, *türkmen* секілді этнонимдердің шығу тарихына қатысты пайымдаулары аңыз-әпсанаға сүйеніп, халықтық этимология әдісімен жасалғаны байқалады. Сонымен қатар Махмұт Қашқари ұсынған *dag ol* > *teğül*; *içtonlan-* > *iştonlan-*; *nē kerek* > *nerek*; *negü* > *nü*; *özök* > *özük*; *tokuz on* > *toḵsōn*; *sekiz on* > *seksōn*; *yası yığaç* > *yasgaç* тәрізді мысалдармен берген бірқатар тұжырымдарды – нақты әрі орнықты, ғылыми тұрғыдан дәлелді этимологиялық талдау үлгілері.

Қорытынды

Махмұт Қашқари этимологиялық түсіндірмелерінде түбір, жеңілдік, жарамды, дұрыс, айқын сияқты өзіне тән терминологиялық жүйе қалыптастырып, кейін осы өлшемдер негізінде сөздердің шығу тегіне қатысты тұжырымдар жасаған. Ғұлама «Диуан лұғат ат-

түрк» еңбегіндегі сөздердің барлығына бірдей этимологиялық талдау жүргізбеген. Егер белгілі бір сөздің құрылымы немесе шығу тегі туралы мәлімет беруді қажет деп тапса, «түбірі осындай; бұл дыбыс орын алмастырған, алынып тасталған, кейін қосылған, алмасқан, осы дыбыстан шыққан; бұл сөз мынадан қысқартылған, қатаң дауыссызға айналған, екі сөз біріктірілген, бұл сөздегі дыбыстар түсіп қалған, белгілі бір сөзден алынған; немесе парсы тілінен алынған, араб тіліне сәйкес түсіп қалған» деп, сөздің төркініне қатысты өз көзқарасын білдіріп отырған.

Мақалада біздің зерттеуімізге сәйкес, Махмұт Қашқаридың жеке көзқарасы негізінде жасаған этнотілдік интерпретацияларының саны келесідей: дыбыстың алмасуына (метатезаға) қатысты талдаулары – 92, сөзжасамға қатысты тұжырымдары – 29, күрделі сөздерге қатысты пайымдаулары – 36, бастапқы түбірге қатысты түсіндірмелері – 3, кірме сөздерге қатысты пайымдаулары – 7, түркі тілдерінен басқа тілдерге енген сөздерге қатысты интерпретациялары – 3, шығу тегі белгісіз деп танылған лексемаларға қатысты талдаулары – 22. Сонымен, жалпы саны – 189 сөз. Осы деректердің барлығын ескере отырып, Махмұт Қашқаридың сөздік құрғанда этимолог ретінде жұмыс істегенін және ол сөздерді өз дәуірінен озық тұрған ғалым ретінде зерттегенін айтуға толық негіз бар.

Әдебиет

Бияров Б., 2023. Көне түркі қағанаты кезіндегі Ұлы Жібек жолында орналасқан кейбір тарихи этнонимдердің этимологиясы. (Электронды ресурс). URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_54767372_66691872.pdf (Қаралған уақыты: 31.01.2026).

Қашқари М., 1997. Түрік тілінің сөздігі: «Диуан лұғат ат-түрк»: 3 томдық шығармалар жинағы. Қазақ тіліне аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А.Егеубай. Алматы: ХАНТ. 1-том. 593 б.

Қашқари М., 1997. Түрік тілінің сөздігі: «Диуан лұғат ат-түрк»: 3 томдық шығармалар жинағы. Қазақ тіліне аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А.Егеубай. Алматы: ХАНТ. 2-том. 528 б.

Қашқари М., 1997. Түрік тілінің сөздігі: «Диуан лұғат ат-түрк»: 3 томдық шығармалар жинағы. Қазақ тіліне аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А.Егеубай. Алматы: ХАНТ. 1-том. 600 б.

Atalay B., 1939. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. Cilt I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 521 s.

Atalay B., 1940. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. Cilt II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 336 s + 1 harita

Atalay B., 1941. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. Cilt III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 452 s.

Canpolat M., 2000. “Kaşgarlı Mahmud ve Etimoloji”, *Divânu Lugati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri* (7-8 Mayıs 1999). Ankara: Türksoy Yay. S.19-29.

Clauson Sir G., 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press. 341 p.

Eraslan K., Sertkaya O. F., Yüce N., 1979. *Reşid Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig III, İndeks*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. XV + 565 s.

Ercilasun A.B., Akkoyunlu Z., 2020. *Kâşgarlı Mahmûd Dîvânü Lugâtî't-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Tıpkıbasım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1098 s.

- Huart Cl., 1977. Kazvin. İslam Ansiklopedisi: Milli Eğitim Basımevi. C. 6. S. 527-528.
- Kurt Ş., 2008. Kitâbu Dîvânı Lugâti't-Türk: Tıpkıbasım – Türkçe Sözcükler, Özel Adlar Dizini. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (Kültür Eserleri Dizisi: 433; Yayın No: 3152).
- Sertkaya O. F., 2009. Dîvânüü Lugâti't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli Midir? Veya Kâşgarlı Mahmûd'un Dîvânü Lugâti't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler. Dil Araştırmaları. C. 5. S. 9-38.
- Şahin İ., 2015. "Türk Dilinde Renk Adı + mAn Sistemi ve {mAn} Ekinin Kökenine Dair" TEKE. 4/1. S. 45-68.
- Şen S., 2015. Divanü Lugati't-Türk'te Halk Etimolojisi Örnekleri. 7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri. Cilt II. Elazığ. S. 41-54.
- Taş İ., 2015. Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 273 s.

Reference

- Biyarov B., 2023. Köne türki qağanaty kezindegi Uly Jibek jolynda ornalasqan keybir tarihy etnonimderdiñ etimologiyası [Etymology of some historical ethnonyms located along the Great Silk Road during the time of the ancient Turkic Khaganate]. (Elektrondy resurs). URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_54767372_66691872.pdf (Accessed 31.01.2026). [in Kazakh].
- Qashqari M., 1997. Türik tiliniñ sözdigi: (Diwani luğat-it-türik): 3 tomdıq şığarmalar jınağı. Qazaq tiline audarğan, alğı sözi men ğılımi tüsinikrepi jazğan A. Egeubai [Dictionary of the Turkish language: (Diwani lugat-it-turk): a collection of works in 3 volumes. Translated into Kazakh, with a preface and scientific comments by A. Yegeubay]. Almaty: HANT. 1-tom. 593 p. [in Kazakh].
- Qashqari M., 1997. Türik tiliniñ sözdigi: (Diwani luğat-it-türik): 3 tomdıq şığarmalar jınağı. Qazaq tiline audarğan, alğı sözi men ğılımi tüsinikrepi jazğan A. Egeubai [Dictionary of the Turkish language: (Diwani lugat-it-turk): a collection of works in 3 volumes. Translated into Kazakh, with a preface and scientific comments by A. Yegeubay]. Almaty: HANT. 2-tom. 528 p. [in Kazakh].
- Qashqari M., 1997. Türik tiliniñ sözdigi: (Diwani luğat-it-türik): 3 tomdıq şığarmalar jınağı. Qazaq tiline audarğan, alğı sözi men ğılımi tüsinikrepi jazğan A. Egeubai [Dictionary of the Turkish language: (Diwani lugat-it-turk): a collection of works in 3 volumes. Translated into Kazakh, with a preface and scientific comments by A. Yegeubay]. Almaty: HANT. 1-tom. 600 p. [in Kazakh].
- Atalay B., 1939. Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi. Cilt I [Translation of Divanü Lûgat-it-Türk. Volume I]. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 521 p. [in Turkish].
- Atalay B., 1940. Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi. Cilt II [Translation of Divanü Lûgat-it-Türk. Volume II]. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 336 p + 1 harita. [in Turkish].
- Atalay B., 1941. Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi. Cilt III [Translation of Divanü Lûgat-it-Türk. Volume III]. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 452 p. [in Turkish].
- Clauson Sir G., 1972. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford: Oxford University Press. 341 p.
- Eraslan K., Sertkaya O. F., Yüce N., 1979. Reşid Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig III, İndeks [Reşid Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig III, Index]. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. XV + 565 p. [in Turkish].

Ercilasun A.B., Akkoyunlu Z., 2020. *Kâşgarlı Mahmûd Dîvânü Lugâti't-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin. Tıpkıbasım [Mahmud Kashgari's Divanu Lugati't-Turk. Introduction-Text-Translation-Notes-Index. Facsimile Edition.]*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1098 p. [in Turkish].

Huart Cl., 1977. Kazvin [Kazvin]. *İslam Ansiklopedisi: Milli Eğitim Basımevi. C. 6. P. 527-528*. [in Turkish].

Kurt Ş., 2008. *Kitâbu Dîvânü Lugâti't-Türk: Tıpkıbasım – Türkçe Sözcükler, Özel Adlar Dizini [Kitâbu Dîvânü Lugâti't-Türk: Facsimile Edition – Index of Turkish Words and Proper Names]*. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. (Kültür Eserleri Dizisi: 433; Yayın No: 3152). [in Turkish].

Sertkaya O. F., 2009. *Dîvânü Lugâti't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli Midir? Veya Kâşgarlı Mahmûd'un Dîvânü Lugâti't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler. Dil Araştırmaları [Are all words in the Divanu Lugati't-Türk of Turkish origin? Or are there words from foreign languages in Mahmud Kashgari's Divanu Lugati't-Türk? (Linguistic Studies)]*. C. 5. P. 9-38. [in Turkish].

Şahin İ., 2015. “Türk Dilinde Renk Adı + mAn Sistemi ve {mAn} Ekinin Kökenine Dair” *TEKE. 4/1* [“On the Color Name + mAn System in the Turkish Language and the Origin of the {mAn} Suffix” *TEKE. 4/1*]. P. 45-68. [in Turkish].

Şen S., 2015. *Divanü Lugati't-Türk'te Halk Etimolojisi Örnekleri [Examples of Folk Etymology in Divanü Lugati't-Türk]*. 7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri. Cilt II. Elazığ. P. 41-54. [in Turkish].

Taş İ., 2015. *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı [Word Formation in Kutadgu Bilig]*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 273 p. [in Turkish].

Автор туралы мәлімет:

Зеки Каймаз, PhD, профессор, Элеуметтік ғылымдар институты, Эгей университеті, Орталық кампус, Борнова – Измир, Түркия Республикасы.

Information about author:

Zeki Kaymaz, PhD, Professor, Institute of Social Sciences, Ege University, Central Campus, Bornova – Izmir, Republic of Türkiye.

Сведения об авторе:

Зеки Каймаз, PhD, профессор, Институт социальных наук, Эгейский университет, Центральный кампус, Борнова–Измир, Турецкая Республика.

Мүдделер қақтығысы.

Мақалаға байланысты мүдде қақтығысы жоқ.

Conflict of Interest.

There is no conflict of interest related to this article.

Конфликт интересов.

Нет конфликта интересов, связанного со статьей.